

ци су им узвраћали: „Није pamетно убити Немца из заседе, побеђи, а оставити стотину талаца да буду стрељани“. Управно *Четнички покрет ошћора и оружани сукоби са комунистима*, предмет су друге главе Лазићеве књиге (стр. 47–66).

У трећој глави се разматра: *Британска полиција према четничком покрету* (стр. 67–98). Дата је читава скала односа између Британске владе и Драже Михаиловића, коју карактерише циклично кретање све до пораза четника на Неретви и голе прагматичности Черчила да помаже онога ко му тренутно уништава више непријатељских војника. За цивилно српско становништво Британци се нису много бринули.

Супериоран однос Британаца према четницима и нефлексибилности Драже Михаиловића да се томе повинује, изазвали су кризу Равногорског покрета на дужу стазу. Њој су ишле на руку и борбе партизана на Неретви, и став Немаца

да упоредо с партизанима ликвидирају и четничке одреде. О тој проблематици говори Милан Лазић у четвртој, петој и шестој глави своје књиге (стр. 99–205). Последња, седма глава посвећена је поразу Равногорског покрета (стр. 207–266), који због свега што је наведено као доказни материјал и није могао имати другачију судбину него што ју је имао. Остављен од својих традиционалних савезника, па и од краљевске владе у Лондону, ненавикнут да се сам сналази и ослања на сопствене политичке и оружане снаге (партију није имао), он је све више губио тло под ногама. Последњи марш – маневар здружених четничких јединица према Босни уследио је и сувише доцкан и завршио се катастрофом четника на Лијевцу пољу у Босанској крајини и на Сутјесци 1945. године.

У Закључку дат је укупан поглед на четнички покрет, који није прости збир појединачних погледа, већ сумарна оцена свеукупне проблематике којом се аутор бавио.

Здравко Анђонић

ДРУГИ СВЈЕТСКИ РАТ — 50 ГОДИНА КАСНИЈЕ

Књига *Други свјетски рат — педесет година касније* представља у најкраћем синтезу промишљања о времену у којем се свијет у последњој деценији прве половине XX вијека суочио са сударом три моћне идеолошке доктрине: комунистичком, фашистичко-нацистичком и грађанско-демократском које су се двадесетих и тридесетих година сучељавале, а у вихору Другог свјетског рата оштро поларизирале на њемачко-италијанско-јапански и совјетско-енглеско-амерички ратни блок.

У овом најдраматичнијем и по последњима најтрагичнијем судару и политичком сумрачу идеолошких страсти, мржње и бешчашћа, у којем је звекет оружја и убијања надилазио разум и осјећања начином и количином страсти

која се не да потиснути из свијести потоњих генерација, потребно је осврнути се и са одстојања од пет деценија видјети смирено и колико је могуће без страсти што се доиста десило, зашто и како, колико је ко у тој свјетској калварији поднио људских, материјалних и моралних жртава, те какве су и колике последице тог цивилизацијског посрнућа. Други свјетски рат је свакако симбол великих идеала и изневјерених очекивања. Богови рата надвладали су апостолска очекивања да је мирољубивост и социјална правда у интересу свих народа и да ће свијест о томе преовладати већ у овом вијеку. Ратно у људском бићу као инстинкт однијело је превагу надрационалним и у овом вијеку – „вијеку зла“ којег се посленици наше струке, ма колико

жељели, неће ослободити као времена које треба изнова проучавати и тумачити у дјелима, порукама и опорукмама.

Тиме руковођен, научни одбор формулисао је инспиративан наслов научног скупа *Други свјетски рат – 50 година касније* – оводом којег је сабрао под кров Црногорске академије наука и умјетности велики број посленика од којих је 99 саопштило резултате својих радова, тематски распоређених у 14 посебних цјелина овог двотомног зборника.

Сплетени у ниску поглавља, радови: *Југославија и свјетски радови*, виђени кроз суштински смисао уводничарског текста под називом Други свјетски рат – педесет година касније, а затим у низу радова у којима доминирају питања: религије и фашизма, комунизма и фашизма, идеолошких антитеза и синтеза; идеолошких основа Другог свјетског рата; духовне кризе као узрока Другог свјетског рата; етичког погледа на сударе свјетова у XX вијеку; југословенско-совјетских односа; проблема економске компатибилности југословенског простора са Европом; као и теме: *Други свјетски рат и унутрашње преуређење Југославије*; избјегличка краљевска влада и српско национално питање; комунисти и српско питање у свјетлу нових спорења; федералистичке концепције о Југославији у Другом свјетском рату; питања антифашизма и колаборационизма; од борбе за живот до борбе за власт; страдања и прогони цивилног становништва; социолошке и демографске промјене настале расељавањем и егзодусом становништва током рата; однос католичке цркве према Југославији; окупациони системи и колаборационистички режими на простору преуређене Југославије; удио просвјете и културе у отпору фашизму; међународни аспекти антифашизма у Југославији; неспоразуми савезника око отварања Другог фронта у Европи; САД и питање Југославије; Југославија у британским поли-

тичким визијама; питање геноцида у Југославији; ратни губици и почетак обнове; демократска и федеративна Југославија – оцјене и дилеме; Балкан и свијет крајем XX вијека и мјесто Другог свјетског рата у историји. У овако тек набројеним темама – час сплетеним, час расплетеним у ниску идеја, порука и опорук за које се, са мање или више научне инвентивности, идејне, политичке и идеолошке оптерећености (каткад до острашћености, али на срећу у већој и доминантној мјери са порукама које разјашњавају недоумице и упозоравају на стрљивост и небјежање од историјске реалности, онда и данас) – не тражи се, нарочито не од људи који се баве науком, прилагођавање актуелним режимима и идеолошким трендовима.

Можемо мирне савјести рећи да ће читаоци овог Зборника имати прилике да ауторе ових текстова виде у свим нијансама научне озбиљности, политичке оптерећености, идејне усмјерености, суздржаности и научне сериозности и мисаоности, па и научне недовољности, што саборно казује да узраста обиље разноврсног научног поимања и тумачења о овом великом историјском догађају како у домену постојећих, тако и нових сазнања о овом рату као феномену који најбоље изражава смисао цивилизацијског суноврата XX вијека. Скуп је свакако био подстицај за прекретницу наше науке о Другом свјетском рату, јер, чини се, праве и потпуне историје о њему још немамо управо због навике да продужавамо и понављамо историју. Изолација и санкције онемогућиле су да провјеримо наша сазнања, упоредимо их и на мјеродаван начин верификујемо спрам других. У обиљу идеја чини се да посебну пажњу привлаче оне које разматрају смисао југословенске револуције и постављају питања њене успјелости. Чини се, међутим, да категоријални судови о револуцији, са оваквог становишта иду у прилог Дројзеновим схва-

тањима да накнадни догађаји дају сми-сао претходним. По том основу постави-ло се и питање историјског смисла југо-словенске револуције 1941–1945. због последица рата из 1991. године. Сма-трајући је у том контексту историјски неуспјелом, чуло се на овом скупу да се управо будимо под притиском пропале епохе и идеолошких система. Ипак, да ли смо у ситуацији и да тако олако мије-њамо своја некадашња увјерења и да се прилагођавамо новонасталом стању. Југославија се у оба случаја распала прво изнутра, а затим је спољни фактор уређивао и преуређивао по свом укусу. Каже се – револуција није успјела?! Од-говор није лако дати и историчару то ријетко полази за руком. На сличан начин исправљајући о антифашизму и улози комуниста и комунистичког и четничког покрета у њему, чуло се и прочитаће се у овом зборнику како нијрдан од два покрета отпора не може бити полазиште за будућност: партизански зато што је задојен идеологијом свјетске револуције, а четнички што се није издигао изнад границе да буде додатна снага у идејно-политичкој борби за велику Србију у великој Југославији и што је остао на нивоу колаборације.

Рационална историјска свијест не-опходна је за обликовање сазнања наро-да о себи и другима. У Црној Гори и Ср-бији, као и код других „историјских наро-да“, историјска свијест је, истовремено, и предност и мана. Наиме, историјска оптерећења често знају бити трагична за мале народе. Савремено искуство је довољно упозорење. Са овог временског одстојања, свјedoци смо разорних посљедица пролетерског интернациона-лизма и незавршених националистичких делиријума. Многе несреће не могу се објаснити уротом, уклетошћу, судбином, „кућом на сред пута“, пакленом завје-ром домаћих и страних мрачних сила, јер је то сигуран пут ка новој митоманији.

Није непознато да грађанско-монар-хистичка и комунистичко-републиканска,

Александрова и Брозова Југославија, нијесу постигле изоштрен критички суд о себи, рационалну представу о сопстве-ној улози и значају у историјском току XX вијека. Заправо, оне то нијесу пост-але ни у виђењу савременика, ни у исто-риографији, па ни у званичним поли-тичким пројекцијама. Политички моћ-ници су, као ријетко гдје у свијету, у обије Југославије тражили да муза историје – Клио – ћути док траје њихова власт. Само апологетска историја и њени твор-ци имале су шансу, а за већину истори-чара Прокопије из Цезареје био је ствар-ни или изнуђени узор. Преко њега исто-ричари су постајали мимикричари са Аријадниним концем у рукама, и многи-ма није пошло за руком нити да напишу стварну историју, нити да се из полити-чког лавиринта извуку. Схватање о не-гацији стварности или њеном мистифи-ковању уношењем мистериозних поје-диности у идеолошко-политичке и про-пагандне садржаје стварало је у обије Југославије „параисториографију“ чији су слојеви дубоки и трагични. Развијајући до максимума с времена на вријеме на-ционалну пропаганду, не мали број по-сленика наше науке као и сродних дис-циплина, под видом бриге за народ, у обије Југославије, не ријетко је давао подстицаје мржњи, насиљу и нетрпељивости на етничком, вјерском и национа-лном плану. Штавише, у обије Југо-славије историчари су неријетко били идеолошки бојовници који су под „маском историчара“ подгријавали сукобе горе и од самих пропагандиста. Често су били водеће личности у штабовима политичке и националне пропаганде. Стога смо управо овим поводом у прилици да кажемо да историчари прве и друге Југославије у већој мјери нијесу на нивоу струке ко-јом се баве довољно развили самопо-штовање еснафа којем припадају ни на научном ни на образовном плану. Циљ разногласја садржаног у радовима овог зборника управо упозорава да до култа

историјске истине није могуће доћи без стрпљивог, упорног и самосвјесног одбацавања идеолошких наплава и вјерско-националних мистификација.

На крају, сматрамо потребним споменути.

За дух толеранције, уљудности, духовности и гостопримства, присутног од почетка рада овог научног скупа у Подгорици 20–22. септембра 1995. до публиковања овог зборника почетком јануара 1998. године, искрену захвалност и дубоку оданост овим поводом казујемо академику Владу Стругару, предсједнику Редакционог одбора и уреднику овог зборника, чијом упорношћу, стрпљивошћу и ријетким даром сва ова разноврсна и често несагласна штива усаглашена и обједињена, те несебичношћу и уредничком педантношћу доведена до

коначне реализације коју вам представљамо. Исто тако, благодарност и дубоку захвалност казујемо академику Миомиру Дашићу који је домаћински бринући о скупу и у ова оскудна времена изнашао средства за публиковање зборника и плаћање ауторских хонорара.

Можемо заиста изразити осјећање поноса и задовољства прегнућем, умјешношћу и несебичном пожртвованошћу уважених академика Стругара и Дашића, као и радом Организационог, односно Редакционог одбора, рецензента и свих који су учествовали у раду током стварања ове књиге. Такође изражавамо захвалност свим ауторима који су овим поводом путем радова изrekli свој менто о Другом свјетском рату као теми којом се баве и којом ће се и даље бавити.

Борђе Борозан

Бехија Златар, ЗЛАТНО ДОБА САРАЈЕВА (XVI СТОЉЕЂЕ),
Сарајево, 1996

„Цвијет међу градовима“, тако се у документима понекад назива Сарајево.

С правом. Јер, у питању је, када је реч о XVI веку, свакако највећи и најзначајнији град у Босни и један од највећих на Балкану.

Упркос напорима не малобројних истраживача његове прошлости, почевши од оног Владислава Скаррића, па до Хазима Шабановића, прошлости Сарајева односно његовом златном добу — XVI веку, посвећена је тек у наше дане, из пера сарајевског османите Бехије Златар, заслужена монографија. Рад је настао на основу њене докторске дисертације (одбрањене 1986. године у Београду), писане, претежно, на основу турске грађе досад некористићене или само делимично кориштићене. То су, у првом реду турски пописни дефтери (1468–1604), сицили (1556–1558, 1565–1566), Мухимте дефтери (од средине XVI до почетка XX века), документи Хистор-

ијског архива у Дубровнику, Хроника Мухамеда Енвера Кадића, извори који су се налазили у Оријенталном институту пре његовог вандалског уништења.

Књигу чине следећа поглавља: *Увод, Градови на Балкану у XVI стољећу, Насићанак и изградња града, Сарајево као ујравни и војни центар Босанског санџака, Сићановничийво, Градска црквица, Локална и сићанска трговина, Култура и просвјета, Подизање и одржавање грађевина монументалне и исламске архитектуре, Закључна разматрања* (уз наведене *Изворе и лијтературу*).

Сарајево је подигнуто, знамо, поред средњовековног трга Трговишта (односно Уторковишта, које је страдало у ратовима) и сматра се плански основаним градом.

Од свог оснивања, 1462. године, па до краја XVI века, Сарајево је израсло у један од већих градова на Балкану: већ до краја XV столећа био је администра-